

NIVES MAJNARIĆ-PANDŽIĆ

KASNOLATENSKI KELTSKI GROBOVI IZ SOTINA

U prehistorijskoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se materijal otkriven 1903. godine u Zmajevcu, položaju udaljenom 2 km istočno od Sotina, u tadašnjem vinogradu seljaka Luke Crnjanovića.¹ Taj je pri rigolanju svog vinograda naišao na paljevinske grobove inventar kojih je na svu sreću sakupio pazeći na cjeline i odmah ga poslao u Arheološki muzej u Zagrebu popraćujući pismom u kojem tadašnjeg direktora Muzeja J. Brunšmida na svoj način obavještava o situaciji na terenu.² J. Brunšmid je nalaze odmah inventirao uspjevši rekonstruirati tri grobne cjeline koje mi ovdje objavljujemo prema njegovim podacima iz inventarske knjige od broja 4166 do 4201. Osim triju grobnih cjelina popisao je Brunšmid i ostale nalaze iz razorenih grobova na istom položaju, pa neke važnije među njima ovdje također donosimo.

Prema sačuvanim podacima možemo zaključiti da se radilo o paljevinskim grobovima od kojih je grob I imao pepeo i priloge sahranjene u brončanom vedru, ovdje dakle u funkciji urne. Za ostale grobove nemamo spomenute podatke o obliku groba i eventualnoj upotrebi urne. Za grobove I i II Crnjanović spominje da su bili nađeni na dubini od oko 1 m.

Pojedini nalazi iz grobova već su spominjani u literaturi, ali do sada nisu nigdje publicirani ni podrobnije valorizirani.³

¹ Zahvaljujemo Stručnom kolegiju Arheološkog muzeja u Zagrebu na dopuštenju za objavu zmajevačkih nalaza. Posebnu zahvalnost dugujemo dr K. Vinski koja nam je stavila na raspolaganje veći dio ovdje objavljenih fotografija.

² Iz pisma L. Crnjanovića od 19. I 1903: »Devetog siječnja nađeno je pri rigolanju: bakreni kotao, poviše njega gvozdena šipka, u kotlu 4 razna kotura od mesinga, 1 bakreni lančić, 1 stari bakreni fildžan, 1 bakreni novac, više željeznih komada s kostima, 1 komad koplja, sve bijaše zaklopito sa bakrenim zaklopcom, sa jednom ostrugom i 1 nožem«.

»10. siječnja nađena je željezna štangla, 2 bakrena kotlića, 1 željezni klobuk, 2 željezna

noža, 3 željezna koplja, 1 željezna viljuška i više željeznih komadića. Sve se je nalazilo duboko po prilici do 1 m. One željezne šipke koje su posavijane, one su u svakom grobu na svim stvarima prve bile najgornje«.

³ S. Ercegović, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III, II, 1961, pp. 128—129, 134; J. Todorović, Kelti u jugoistočnoj Evropi, Beograd, 1968 (dalje citiramo J. Todorović, Kelti . . .); J. Todorović, Vjesnik Vojnog muzeja 11—12 1966, p. 361 sqq.; N. Majnarić—Pandžić, Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu, Vinkovci, 1970, p. 42. — Tu su objavljeni i nalazi iz razorenih grobova na Zmajevcu: (tab. XXXV, 1a, b; XXXVI, 3, 4; XXXVII, 1, 5—7). Na tablama XXXII — XXXVIII je i materijal iz Sotina.

Grob I

1. Inv. br. 4166.
Vedro od brončanog lima izrađeno od jednog komada, sa željeznim obručom oko vrata i željeznim provjeslom zakvačenim u dvije masivno i grubo izvedene ušice. Provjeslo završava stiliziranim prikazom labuđih glavicica. U području ramena vedro je vrlo oštećeno, a dno je zgnječeno. Visina 22,4 cm, promjer otvora 18 cm (tab. I, 6).
2. Inv. br. 4167.
Kaserola od brončanog lima. Duga i tanka drška okruglog presjeka završava vrlo stiliziranom labuđom glavicom. Dno je ravno, s nutarnje strane vidljivi su koncentrični krugovi kao tragovi vrlo primitivnog tokarenja. Kaserola je deformirana i vrlo oštećena, drška odlomljena. Promjer 20,5 cm, visina 5 cm, dužina drške 30 cm (tab. I, 7).
3. Inv. br. 4168.
Lijevani brončani simpulum. Drška odlomljena, nedostaje joj manji dio. Recipijent prilično masivno lijevan, raščlanjen s tri horizontalna rebra, stoji na niskoj prstenastoj nožici. Donje rebro ukrašeno dvostrukim nizom žigosanih uboda, a prstenasto profiliran obod frizom arkadica sa zašiljenim lukom (varijanta klasičnog »Eierstab« motiva). Na donjem dijelu drške ponavlja se žigosani ukras. Nije posve pouzdano da je odlomljena drškica, koju ovdje donosimo, pripadala ovom simpulu. Visina recipijenta je 2,7 cm, promjer oboda 5 cm (tab. II; slika u tekstu).
4. Inv. br. 4169.
Željezna ovalna pojasna kopča, platirana brončanim limom ukrašenim tiještenim motivima koncentričnih polukrugova. Trn i uređaj za pričvršćivanje na podlogu, s masivnim četvrtastim ušicama, oštećeni. Dužina 13,5 cm, širina 5,5 cm (tab. I, 9).
5. Inv. br. 4170.
Brončani lijevani kolut ukrašen na obodu skupinama od po tri vertikalno nanizane bradavice. Promjer 10,4 cm (tab. I, 5).
6. Inv. br. 4171.
Brončani lijevani obručić ukrašen kao br. 5. Promjer 6,6 cm (tab. I, 2).
7. Inv. br. 4172.
Brončana lijevana narukvica primaknutih krajeva ukrašena kao br. 5. Promjer 6,5 cm (tab. I, 4).
8. Inv. br. 4173.
Lijevani brončani kolutić ukrašen kao br. 5. Promjer 4,5 cm (tab. I, 1).
9. Inv. br. 4174.
Ulomak brončanog pojasa od štapićastih i horizontalno narebrenih članaka međusobno spojenih karičicama. Dužina jednog članka je 3,3 cm (tab. I, 8).
10. Inv. br. 4175.
Brončana fibula s trakastim lukom i obostranom spiralom s vanjskom spojnicom. Nožica i vrh igle nedostaju. Dužina 4,8 cm (tab. I, 3).

11. Inv. br. 4176.
Fragment željezne fibule s trakastim lukom (tab. III, 4).
12. Inv. br. 4177.
Ulomak tanke brončane karike. Ne reproduciramo.
13. Inv. br. 4178.
Ulomci željezne narukvice od spiralno smotane žice. Ne reproduciramo.
14. Inv. br. 4179.
Mala željezna ostruga od šipke okruglog presjeka, s kratkim trnom i dva veća plosnata dugmeta. Vrh trna oštećen. Raspon ostruge je 5 cm, promjer dugmadi 1,5 cm (tab. III, 2).
15. Inv. br. 4180.
Željezna šipka četvrtastog presjeka sa zašiljenim vrhom; u gornjem dijelu tordirana, na vrhu raskovana i savijena u dvije ušice. Kroz ušice nekoć provučena karika nedostaje. Šipka je vjerojatno služila kao ražanj. Pri polaganju u grob namjerno savijena. Dužina 98 cm (tab. III, 3).
16. Inv. br. 4181.
Ravni željezni nož s izduženim trokutastim jezičcem, vrh oštećen. Dužina 14 cm, širina sječiva 1,8 cm (tab. III, 5).
17. Inv. br. 4182.
Dio željeznog noža s trakastim jezičcem drške na kojemu je djelomično sačuvana koštana obloga. Na donjem kraju ukrašena urezima. Dužina 7,5 cm, širina sječiva 1,3 cm (tab. III, 6).
18. Inv. br. 4183.
Zasebno inventirana drška kaserole opisane pod br. 2.
19. Inv. br. 4184.
Valjkasto smotana željezna pločica. Dužina 3 cm (tab. III, 1).

Grob II

20. Inv. br. 4185.
Ulomci dvaju vedara od brončanog lima s masivnim željeznim atašama i provjeslima.
(Tab. III, 7) — masivne ataše pričvršćene zakovicama, provjeslo okruglog presjeka sužava se na krajevima i završava primitivno izvedenim stiliziranim labuđim glavicama. Raspon ataša je 25 cm (što ukazuje na prilične dimenzije brončanog vedra).
(Tab. III, 8) — vedro je bilo manjih dimenzija od prethodnoga; provjeslo sekundarno deformirano; ataše ovog vedra razlikuju se od prethodnoga, sastoje se od dvije pačetvorinaste blizu primaknute prikovne pločice. Raspon ataša je 11,5 cm.
21. Inv. br. 4186.
Ulomci okruglog umba od brončanog lima. Po tipu odgovara cijelom umbu iz groba III. Na prijelazu iz oboda u polukružno izbočen srednji dio izvedeno je plastično

rebrom za pojačanje; na obodu četvrtaste rupice za zakovice (primarno 6 ili 8). Promjer cca 26,5 cm (tab. V, 3).

22. Inv. br. 4187.

Željezno koplje s uskim listom rombičnog obrisa i slabo naglašenim rebrom. Gornji dio koplja nedostaje. Dužina 14,5 cm, širina lista 2,4 cm (tab. III, 10).

23. Inv. br. 4188.

Željezna narukvica s daleko prebačenim krajevima. Srednji je dio trakasto raskovan i ukrašen horizontalnim plastičnim rebrima. Krajevi oblikovani poput stiliziranih zmijskih glavica ukrašenih vertikalnim urezima. Na prijelazu u glavice narukvica je poprečno profilirana. Promjer 8 cm (tab. III, 9).

23a. (Tab. III, 11a—c) — ulomci brončanog lima.

G r o b III

24. Inv. br. 4189.

Željezni zakrivljeni bojni nož s trakastim jezičcem drške. Na hrptu sječiva masivno pojačanje. Dužina 27,5 cm, širina sječiva 4,6 cm (tab. IV, 2).

25. Inv. br. 4190.

Masivni željezni bojni nož s kolutom na kraju trakastog jezičca drške. Namjerno savijen. Dužina 47 cm, širina sječiva 5,9 cm (tab. IV, 3).

26. Inv. br. 4191.

Željezno koplje s masivnim kraćim usadnikom, ovalnim obrisom lista i naglašenim rebrom. List lagano savijen. Dužina 56 cm (usadnik 12 cm), širina lista 7 cm (tab. IV, 8).

27. Inv. br. 4192.

Željezno koplje s dugim usadnikom i listom ovalnog obrisa s plitko rombičnim presjekom. Dužina 40,5 cm, širina 5 cm (tab. IV, 7).

28. Inv. br. 4193.

Željezno koplje s dugim masivnim usadnikom i uskim listom plitko rombičnog presjeka. Namjerno savijeno. Dužina 44 cm (usadnik 12 cm), širina lista 4 cm (tab. IV, 6).

29. Inv. br. 4194.

Željezni ražanj oblika kao br. 15. Dužina 87,5 cm (tab. IV, 1).

30. Inv. br. 4195.

Željezni nožić s povijenim sječivom. Na odlomljenoj dršci sačuvana originalna željezna obloga ukrašena vertikalnim urezima. Dužina 14,5 cm, širina sječiva 1,8 cm (tab. IV, 4).

31. Inv. br. 4196.

Željezni okrugli umbo s vrlo širokim obodom i nepravilno izbočenom polukuglastom kalotom. Na dnu tog centralnog izbočenja udubljeno je široko rebro. Na obodu nema tragova rupica za zakovice.

- Promjer 27,3 cm, širina oboda cca 6 cm, promjer kalotastog izbočenja 12,5 cm, visina 6,3 cm (tab. IV, 10).
32. Inv. br. 4197.
Željezna viljuška. Od okova za držanje sačuvan samo mali dio. Dužina lagano tordiranih krakova je 11,5 cm, širina 6,8 cm (tab. IV, 11).
33. Inv. br. 4198.
Narukvica od spiralno savijene žice neizrazito pačetvorinastog presjeka. Promjer 8 cm (tab. IV, 5).
34. Inv. br. 4199.
Ulomci smotane plosnate željezne šipke. Ne reproduciramo.
35. Inv. br. 4200.
Brončani pojasni okov. S prednje strane završava stiliziranom životinjskom glavicom, sa stražnje strane uređajem za spajanje s podlogom. S donje prednje strane koso položen trn. S gornje strane ukrašen je s pet gljivastih izdanaka nad pet poprečno položenih rebara. Klobučići izdanaka ukrašeni su dubokim radialno raspoređenim urezima ispunjenima crvenim emajlom. Dužina 13,5 cm (tab. IV, 9).
36. Inv. br. 4201.
Komad brusa. Ne reproduciramo.

Iz razorenih grobova

37. Inv. br. 4202.
Masivni željezni jednosječni mač s kraćim trnom za nasad drške. Dužina 45,5 cm (trn 7 cm), širina sječiva 5,9 cm (tab. V, 1).
38. Inv. br. 4204.
Željezna četvrtasta pojasna pređica. Visoka 5,3 cm, duga 4 cm (tab. V, 2).
39. Inv. br. 4209.
Fragmenti veće glinene posude rađene na kolu, relativno fine fature. U tragovima sačuvani ostaci bijelog slikanja u širim zonama na crvenom fondu. U širem bijelo oslikanom pojasu uočljivo područje s pravilnim mrežastim upoliranim ukrasom (tab. V, 4a i 4b).⁴
40. Inv. br. 5033.
Brončana limena ukrasna obloga željezne pojasne kopče tipa Laminci. Vide se u pravilnom nizu sekundarno probušene rupice za zakovice (tab. V, 6).
Nije sigurno da nalaz potječe sa Zmajevca, ali svakako je iz Sotina (kupljen 1906. god. od sakupljača N. Vlašića).

⁴ Predmete inventirane pod inv. brojevima 4202, 4204 i 4209 obilježila je S. Ercegović, prijašnji kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu, kao pripadajuće grobu III. Međutim, u originalnoj inventarskoj knjizi, pisanoj rukom J. Brunšmida, ti su predmeti jasno

izdvojeni kao materijal iz razorenih zmajevččkih grobova. Kako nam nisu poznati argumenti koji su S. Ercegović naveli na pripajanje navedenih predmeta grobu III, držimo se u ovom popisu podataka iz inventarske knjige.

Među priložima groba I upada nam u oči posude od brončanog lima koje po svom sastavu (vedro, kaserola i simpulum) predstavlja garnituru za piće — već odavna registriran kulturni grobni prilog u pojedinim kasnolatskim grobovima. Osim u nekropoli na Karaburmi u Beogradu⁵ nemamo dosada iz sjeverne Jugoslavije poznatih keltskih grobova s priložima brončanog posuđa, pa ćemo ovom zmajevačkom grobu posvetiti nešto više pažnje.

U zmajevačkim se grobovima javljaju vedra u grobu I (tab. I, 6) i u grobu II (tab. III, 7 i 8). Radi se o primitivno rađenim vedrima od brončanog lima s masivnim željeznim provjeslima završenim stiliziranim prikazom ptičjih (labuđih) glavica. Dok vedra iz groba II imaju standardno rađene ataše, vedro iz groba I ima provjeslo pričvršćeno na neuobičajen način. Umjesto ataša ovdje ušice za provlačenje provjesla drži grubi željezni kolut obavijen oko vrata posude. Dobiva se određen dojam da je takav uređaj za pričvršćivanje provjesla nastao sekundarno, nakon što su se ataše odlomile, ali nam na žalost nije pošlo za rukom ustanoviti rupice zakovica eventualnih ranijih ataša, pa ne možemo ničim potvrditi našu pretpostavku.

Vedra su općenito najčešći oblik brončanog posuđa u cijeloj provinciji Panoniji jer su bila i najviše upotrebljavana u svakodnevnome životu. Pregledamo li repertoar rimskih brončanih vedara koje je iz Panonije sakupio i obradio A. Radnóti,⁶ teško ćemo naći prave analogije za vedro iz groba I. Ipak je to vedro, a najvjerojatnije i fragmenti vedara iz groba II, najbliže vedrima tipa Bargfeld,⁷ od kojih je više primjeraka izvađeno iz korita Kupe kod Siska.⁸ Po Willersu vrijeme rane izrade tog tipa pada u I st. prije n. e., ali on i dalje traje kroz cijelo I st. n. e. Rani primjerci vedara tipa Bargfeld ustanovljeni su u kasnolatskim grobovima u tesinskoj nekropoli u Giubiascu i u slovenskoj Idriji.⁹ Po svemu sudeći trebalo bi u okvirima te kasnolatske skupine tražiti oblast nastanka tog tipa vedara, što, jasno, ne isključuje njihovu dalju izradu i u domaćim panonskim radionicama. Gruba izrada, tehnika izvedbe od brončanog lima i pomanjkanje ukrasa odvajaju to posuđe od italskih proizvoda I st. pr. n. e. i I st. n. ere. Novija istraživanja potvrđuju dalje ove zaključke. Tako je za interpretaciju zmajevačkih vedara značajna studija S. Gabrovca u kojoj u povodu obrade kasnolatskih grobova iz Volarija kod Tolmina raspravlja o porijeklu i radioničkoj pripadnosti kasnolatskih situlastih vedara od brončanog lima iz Slovenije.¹⁰ Među vedrima koja je sakupio na svojoj tabli III ima primjeraka koji se tipološki mogu neosporno vezati uz zmajevačka vedra. Kako nigdje u Italiji ne nalazi prave analogije za tu vrstu posuđa, vrlo uvjerljivo pretpostavlja da je ono proizvod domaćih radionica s područja idrijske skupine. Odatle su takova vedra bila već uvedenom

⁵ Todorović, *Kelti...*, p. 56, fig. 14 (grob 110); p. 39, fig. 8 (grob 11).

⁶ A. Radnóti, *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*, Diss. Pann. Ser. II, 6, 1938, p. 105 sqq., tab. IX — X, XXXII, XXXIII.

⁷ H. Willers, *Die römischen Bronzeimer von Hemoor*, Leipzig 1901; H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergerma-*

nien, Hannover, 1907; — djela nam nisu dostupna, pa rezultate citiramo prema Radnóti.

⁸ V. Hoffiller, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. VII, 1903/4, p. 98 sqq.

⁹ A. Radnóti, o. c., pp. 112—113 (bilješka 60).

¹⁰ S. Gabrovec, *Arheološki vestnik* XI — XII, 1960/61, p. 15 sqq.

trgovačkom mrežom, središte koje je bilo u Akvileji, izvožena, kako u Panoniju tako i dalje na sjever.¹¹ Naravno da time ne pripisujemo zmajevačka vedra radionicama s područja idrijske skupine, nego smatramo da su proizvod neke od domaćih južnapanonskih radionica koje su od srednjeg latena pa do vremena već formirane rimskoprovincijalne kulture kontinuirano proizvodile razne artefakte, kako od lijevane bronce i željeza tako i od brončanog lima.

Uz vedro je grobu I pridodana i kaserola od brončanog lima, namijenjena najvjerojatnije grijanju i prokuhavanju vode koja se običavala dodavati vinu.¹² U Panoniji se s obzirom na tehniku izrade javljaju dvije grupe brončanih kaserola: prvoj pripadaju primjerci od brončanog lima, a drugoj lijevane kaserole. Limene su kaserole primitivnije izrađene i vrlo jednostavno ukrašene. Radnóti je sakupio panonske nalaze tretirajući ih prilično opširno. Općenito je proizvodnju limenih kaserola odredio u vrijeme prve polovice I st. n. ere ističući da najstariji primjerci potječu iz sjeveroitalskih grobova Augustova doba.¹³

Zmajevačka je kaserola rađena vrlo primitivno i tipološki se ne može povezati ni s jednim primjerkom reproduciranim u Radnótija. Svi panonski primjerci sabrani u Radnótijevoj sintezi daleko su kvalitetnije rađeni.¹⁴ To se osobito odnosi na dršku koja je vrlo duga, tanka, okruglastog presjeka i završava primitivno oblikovanom labuđom glavicom. Neke karakteristike naše kaserole dovode je donekle u tipološku vezu s kaserolama (tavama) tipa Aylesford.¹⁵ To je u prvom redu mala visina recipijenta, a zatim i završetak drške u obliku stilizirane labuđe glavice. Međutim, to su ipak dosta daleke sličnosti, jer ni profil recipijenta, ni tehnička kvaliteta, ni izgled drške ne predstavljaju stvarne analogije s navedenim kaserolama koje je J. Werner uvrstio među nalaze brončanog posuđa karakterističnog za kasnolatensko razdoblje.¹⁶ Ipak iz navedenih sličnosti možemo razabrati da zmajevačka kaserola formalno pripada kasnom latenu.

Za nas su zanimljivi nalazi kaserola s drškom završenim labuđom glavicom iz nekropole u Giubiascu,¹⁷ koje se opet i vremenski i prostorno mogu povezati s idrijskom skupinom, a za nju smo utvrdili kao znatnu vjerojatnost da je rezultat lokalne proizvodnje posuđa od brončanog lima. U svakom slučaju zmajevačka kaserola izgleda toliko primitivno u usporedbi s italjskim posuđem tog tipa, da smatramo kako se mora pripisati nekoj lokalnoj radionici koja je izrađivala jeftinije imitacije italjskih, skupljih, i tehnički znatno dotjeranijih oblika posuđa.¹⁸

¹¹ O. c., 20 — 21; tu treba istaknuti za nas važan podatak da su nakon pada Norika mnogi obrtnici iz radionica idrijske skupine prešli u Panoniju prenoseći u tamošnje radionice svoje radioničke tradicije.

¹² J. Werner, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 20, 1954, p. 66.

¹³ A. Radnóti, o. c., pp. 23 — 25.

¹⁴ O. c., tab. I — VII.

¹⁵ J. Werner, o. c., p. 52 sqq.

¹⁶ Ibidem, Karte 1, Form B.

¹⁷ Ibidem, pp. 52—53. — Tekst originalne objave J. R. Ulricha, *Die Gräberfelder in der*

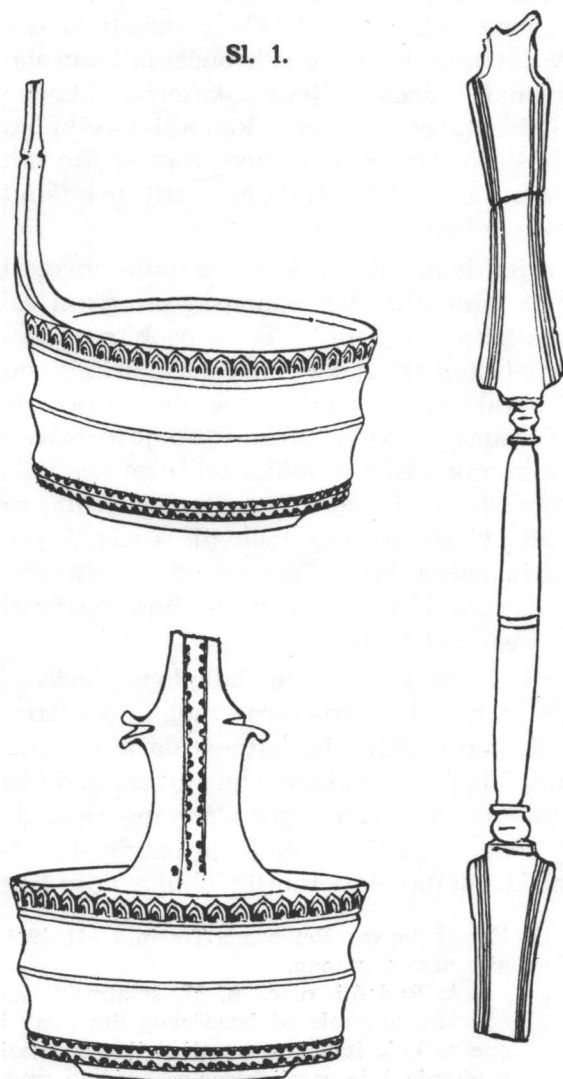
Umgebung von Bellinzona Tessin, I—II, 1914, nije nam dostupan.

¹⁸ A. Radnóti, o. c., p. 37, smatra da su općenito kaserole od brončanog lima, čak i one za koje italjska provenijencija ne dolazi u pitanje, bile namijenjene za prodaju srednjesituiranom sloju panonskih kupaca. — H. J. Eggers, *Prähistorische Zeitschrift* 23, 1932, p. 256, bilješka 9, smatra da brončane limene kaserole iz Germanije nisu italjskog nego provincijalnog radioničkog porijekla. — A. Radnóti, o. c., p. 37, tu Eggersovu pretpostavku ne prihvaća,

I S. Ercegović je pretpostavila da je posuđe od brončanog lima iz konjaničkog ratničkog groba s Gardoša izrađeno u nekoj lokalnoj keltskoj radionici.¹⁹

Prema pismu nalaznika L. Crnjanovića vedro u grobu I imalo je funkciju urne, a kaserola je služila kao poklopac.

Dok smo za opisano brončano posuđe s velikom vjerojatnošću pretpostavili lokalnu provenijenciju, simpulum iz groba I možemo protumačiti jedino kao uvoz s italjskog tla, točnije iz sjeveroitalskih radionica.²⁰

Simpula, te karakteristično oblikovane posudice za grabljenje tekućine, s okomito postavljenom drškom, koje su služile kako u kultu tako i za svakodnevnu upotrebu, nisu rijedak nalaz u Panoniji. Sve do 1935. godine u Panoniji pronađena simpula sakupio je i sintetički obradio A. Radnóti.²¹ Za nas je važno da je pritom ustanovio da svi njemu poznati nalazi potječu iz grobnih inventara. Sve panonske primjerke podijelio je u dvije tipološke grupe: u grupu s dugim drškom i okruglim dnom recipijenta (tako da nisu samostalno stajala), te u grupu s kraćom drškom i stabilnom stajaćom površinom. Naš primjerak pripada drugoj grupi, ali s nešto drukčijom drškom koja je prilično duga i oblikom odgovara drškama iz prve grupe. Dok su simpula prve grupe izrađivana od brončanog lima i javljaju se, sudeći prema zatvorenim nalazima, u toku prve polovice I. st. n. ere, dotle se lijevana simpula druge grupe javljaju od polovice I. st. n. ere potisnajući iz upotrebe oblike prve grupe. Izgleda da su se ta simpula zadržala u upotrebi do pred kraj ranog Carstva (Sl. 1).

¹⁹ S. Ercegović, o. c., p. 132. — I u gardoškom grobu priložen je pribor za piće: vedro i sitasta posuda.

²⁰ Ovaj je predmet bio neko vrijeme odvojen od ostalih zmajevačkih grobnih cjelina i čuvao se u antičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, J. Brunšmid ga u inven-

taru navodi kao »brončanu posudicu za grabljenje s odlomljenim drškom«, na žalost bez dimenzija i bližeg opisa. — Zahvaljujemo ovom prigodom dr K. Vinski koja je simpulum identificirala u antičkoj zbirci i vratila ga grobnoj cjelini I sa Zmajevca.

²¹ A. Radnóti, o. c., p. 97 sqq.

Najbliže analogije zmajevačkom simpulu znamo iz Emone iz jednog ranocaraskog groba sjeverne nekropole.²² Primjerak reproduciran u katalogu izložbe »Antička bronza u Jugoslaviji« posve odgovara i tipološki i po dimenzijama zmajevačkom, a to uglavnom vrijedi i za većinu panonskih nalaza (Carnuntum, Savarijo, Drnovo, Adony),²³ što potkrepljuje pretpostavku da su simpula služila i za mjerenje tekućine.

Radionice simpula oblikovanih poput zmajevačkog traži Radnóti, a i ostali autori,²⁴ na području sjeverne Italije, odakle su preko Akvileje stalnim trgovačkim vezama izvoženi s jedne strane u Panoniju, a s druge prema zapadu. Dosada najpotpuniju kartu rasprostranjenosti donio je J. Werner uvrštavajući simpula poput zmajevačkog u grupu brončanog importiranog rimskog posuđa u augustovsko-klaudijevskoj epohi.²⁵

S obzirom na već spomenuti arhaičan izgled drške našeg simpula, kakova ima analogija na primjercima prve, starije grupe,²⁶ kao i s obzirom na karakterističnu ranu profilaciju recipijenta, smatramo da je zmajevački simpulum izrađen odmah oko polovice I st. n. ere i da je preko Akvileje, Emone, Siscije i Sirmija stigao na Dunav. Nekako u to vrijeme treba računati i s prvom vojnom posadom u obližnjem Cornacumu.²⁷

Već smo rekli da s obzirom na sastav oblika brončanog posuđa u grobu I — vedra, kaserole i simpula — moramo pomišljati da se se radi o prilaganju pribora za piće, dakle o grobnom prilogu s izričitom kulturnom namjenom, za što poznamo niz analogija u kasnolatenskim i ranocaraskim grobovima u srednjoj i sjevernoj Evropi.²⁸ Međutim, jasno je da stanovnici koji su svoje mrtve pokapali na Zmajevcu nisu imali jasnu predodžbu o kulturnom običaju koji su ovdje htjeli oponašati. Oni su vedro za piće upotrijebili kao urnu, a drugi rekvizit za piće — kaserolu, kao njen poklopac. Pred sobom imamo dakle slučaj sinkretizma lokalnih kulturnih običaja s novim ritualom, primijenjenog u sredini koja se na izmaku prehistorijskog doba našla na pragu nagle romanizacije.

Značajno je da se simpula u Panoniji nalaze, uz vrlo malo izuzetaka, na najranije romaniziranom području — u Emoni, Sisciji i u naseljima na putu Poetovio — Carnuntum.²⁹ Linija uz Dunav, na kojoj se nalazi i Sotin, svakako je odmah nakon pacifikacije Panonije postala područje na kojemu se iz strateških razloga također vrlo rano osjetila romanizacija.

Među ostalim grobnim priložima groba I ističe se tipični kasnolatenski keltski brončani nakit. To su narukvice i obručić plastično ukrašeni bradavičastim izdan-

²² Antička bronza u Jugoslaviji, Beograd, 1969, fig. 228, p. 127.

²³ A. Radnóti, o. c., T. XXVIII, 8, 11, p. 102; simpulum iz Adonya u području dunavskog limesa ima mnogo zajedničkih crta sa zmajevačkim. Nešto je masivnije lijevan, a pri dnu posudice ukrašen dvostrukim redom žigosanih uboda; isto tako posred donjeg dijela drške; pri dnu je drška u oba primjerka ukrašena s obje strane izdancima poput horizontalno položenog slova V.

²⁴ J. Werner, o. c., p. 57 sqq., s citiranjem literaturom.

²⁵ Ibidem, popis nalazišta, lista N i karta 2.

²⁶ Ibidem, karta 1, forma c. p. 53, fig. 5, 5. — J. Todorović, Kelti..., p. 39, fig. 8.

²⁷ A. Mócsy, PWRE Supplementband IX, 1962., 648. — J. Klemenc, Arheološki radovi i rasprave JAZU III, 1963, p. 63.

²⁸ J. Werner, o. c., p. 66; J. Werner, Wahle Festschrift 1950., p. 168 sqq.

²⁹ A. Radnóti, o. c., p. 104.

cima na način karakterističan za kasni laten. P. Reinecke navodi takove primjerke u okviru vodećih tipova kasnog latena, a u srednjem Podunavlju nalaze se češće među materijalom keltskih opida, gdje su opet jasno datirani.³⁰ I u području keltske rasprostranjenosti u sjevernoj Jugoslaviji također se nalaze takovi nakiti, uvijek u kasnolatenškoj sredini.³¹ Ovdje na Zmajevcu nalazimo ih u dosada najmlađem zatvorenom nalazu kasnolatenške keltske pripadnosti (tab. I, 1, 2, 4, 5).

Vrlo oštećena brončana fibula očito je kasnolatenške sheme (tab. I, 3). Na žalost nedostaje joj dio luka i nožica, što vrlo otežava sigurnu rekonstrukciju. No, njen trakasto raskovan i prilično položiti luk i dulja spirala jasno je uvrštavaju u niz kasnolatenških fibula koje u međurječju Drave, Dunava i Save, javljajući se u nekoliko varijanti, zamjenjuju u zapadnijim oblastima rasprostranjene fibule tipa Nauheim.³² Zmajevačka fibula ima tipoloških veza s pojedinim primjercima kasnolatenških fibula iz Slovenije i iz sjeverobosanske nekropole u Laminima.³³ U istom grobu bila je priložena još jedna fibula, izgleda iste sheme, izrađena od željeza (tab. III, 4). Sačuvana je u neznatnom fragmentu.

Kao predmet s nošnje grobu je pridodan i lančani pojas od bronce (tab. I, 8) sastavljen od štapićastih horizontalno narebrenih članaka spojenih karičicama. To je također predmet s mnogobrojnim analogijama među lančanim pojasevima keltske nošnje.

Zanimljiv rekvizit nošnje predstavlja pojasna kopča tipa Laminci (tab. I, 9). Iako vrlo oštećena, pruža mogućnost za rekonstrukciju dekora njene brončane oplata. Najbližu analogiju ima u Laminima, gdje je dosad i otkriven najveći broj kopči toga tipa, što opravdava njihov naziv upravo po tom lokalitetu. Za tehničke pojedinosti izrade i dekora upućujemo na Truhelkinu objavu materijala iz Laminaca.³⁴ Laminačka nekropola sa žarnim grobovima, cjeline kojih se na žalost nisu sačuvale, sadrži uz pretežan materijal kasnog latena i rimske ranocarske tipove — uglavnom fibule iz I. st. n. ere. Kasnolatenški materijal ima mnogo zajedničkih crta sa zmajevačkim grobnim priložima i po svemu sudeći pokapanje na te dvije nekropole bilo je približno istovremeno. O tome uz navedene pojasne kopče govore i nalazi ostruga vrlo srodnih zmajevačkoj ostruzi, zatim koplja i dva kasnolatenška umba posve nalik na zmajevačka.³⁵

Kopče tipa Laminci otkrivene su i u keltskoj nekropoli na Karaburmi (u grobovima 14, 39 i 110).³⁶ U grobu 110 kopča je datirana kasnolatenškim fibulama tipa Jarak,³⁷ visokom jajolikom kasnolatenškom urnom i importiranim rimskim

³⁰ P. Reinecke, *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit V*, 1911, T. 63, 1149. — J. Filip, *Kelten in Mitteleuropa*, Praha 1956., Tab. CIV, 11—12, 14. — J. Meduna, *Sborník československe společnosti* 4, Brno 1970/71., p. 47, fig. 1, 3—6; J. Meduna, *Stare Hradisko II*, Brno 1970., T. 8,1.

³¹ *Kelti v Sloveniji*, Ljubljana, 1966, — S. Pahič, T. 16, 2—3; N. Majnarić-Pandžić, o. c., tab. LI, 12.

³² O. c., T. IV, 9; XXII, 2, 10; XXVI, 8; XXXVIII, 3,4; LI, 9.

³³ *Kelti v Sloveniji*, — S. Gabrovec, p. 107. sqq., tab. 6, 8—9; S. Pahič, p. 135 sqq., tab. 11, 11; T. Knez, p. 253 sqq., tab. 4,9. — Č. Truhelka, *Glasnik Zemaljskog muzeja XIII*, 1901, p. 20, fig. 8—10.

³⁴ Č. Truhelka, o. c., tab. I, 3.

³⁵ O. c., p. 28, fig. 32, tab. III — VI.

³⁶ J. Todorović, *Kelti...*, p. 62, bilješka 308; p. 56, fig. 14.

³⁷ Astragalne fibule po R. Rašajskom, *Rad Vojvođanskih muzeja* 10, 1961, p. 5 sqq. — J. Todorović, *Kelti...*, p. 53.

posuđem — simpulom od brončanog lima kakovi su u upotrebi u prvoj polovici I st. n. ere (sačuvana samo drška simpula).

Osim kopči s Gomolave i iz Apatina³⁸ poznate su nam još tri kopče istog tipa iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu.³⁹

Dok su nakit i dijelovi nošnje iz groba I jasno uklopljeni u keltski kasnolatenski stil, kopča tipa Laminci ne bi se mogla s vjerojatnošću uvrstiti u iste stilske okvire. Iako je očito prema citiranim grobnim cjelinama pripadala i keltskoj nošnji, smatramo da nije bila ograničena samo na keltsku sredinu. S obzirom na tehniku njene izrade i stil ukrašavanja (iskucani polukrugovi, koncentrični krugovi, na jednom mjestu i solarni krug) mogla bi se prije povezati s autohtonim etničkim elementima sjeverne Bosne i južne Panonije. U tom smislu izrazio se već i J. Todorović.⁴⁰

U grobu I nalazili su se i prilozi koji se ne bi mogli u pravom smislu riječi uvrstiti među oružje, ali koji ipak taj grob definiraju kao muški.^{40a} To je u prvom redu mala željezna ostruga (tab. III, 2) koja po svojim tipološkim značajkama pripada među rane primjerke kasnolatenskih keltskih ostruga.⁴¹ Mala je, blago nalučena, izrađena od željeza, s tankim lukom jednolično okruglog presjeka, s malim trnom i dva velika plosnata lagano zaobljena dugmeta. U našim su krajevima kasnolatenske ostruge relativno rijedak nalaz. Zanimljivo je da su u oba keltska groba iz već ranocarskog vremena (iz Gardoša i Zmajevca) priložene jednostavne »starinske« ostruge. Uz ostrugu iz Dalja samo je još ostruga iz groba 30 na Rospri Čupriji nešto tipološki razvijenija.⁴² Ostali nalazi kasnolatenskih ostruga ne potječu iz zatvorenih nalaza i pretežno su pripadnici starije tipološke grupe.⁴³

Oba noža (tab. III, 5 i 6) ne bi se mogla nazvati bojnim, pogotovo ne primjerak na kojemu je sačuvana ukrašena koštana obloga drške.

³⁸ Š. Nađ, Rad Vojvodanskih muzeja 9, 1960, p. 112 sqq., tab. XII, 9. — J. Todorović, Kelti..., p. 62, bilješka 305.

³⁹ Uz sačuvanu oplatu jedne laminačke kopče, koju donosimo na tab. V, 6, u Arheološkom muzeju čuvaju se još dva neobjavljena primjerka s nama nepoznatih lokaliteta. U istom muzeju izložena je i velika pojasna ovalna ploča vrlo srodna laminačkim kopčama, platirana zlatnim limom ukrašenim motivima koncentričnih krugova u tehnici tiještenja. Također neobjavljeno.

⁴⁰ J. Todorović, Kelti..., p. 62. — Ovdje navodimo dva nalaza pojasnih ovalnih kopči od brončanog lima ukrašenih srodnim motivima: J. Pič, Die Urnengräber Böhmens, Leipzig 1907., p. 2, fig. 1 (iz paljevinskog groba kasnog brončanog doba); T. Kemenczei, Herman Otto Múzeum Evkönyve VIII, 1969., pp. 41—42, T. XII, 7 (iz ostave Tallya koja pripada kasnom brončanom dobu). Iako ove

nalaze ne možemo povezati direktno s kopčama tipa Laminci iz doba kasnog latena, jer među njima postoji i stilska i tehnička a nadalje kronološka razlika, ipak nas one potiču na razmišljanje o genezi laminačkog tipa kopči.

^{40a} U ranocarskoj nekropoli Lužec nad Vitavom brončano je posuđe prilagano samo muškim grobovima. — O. Kytlicova, Pamatky archeologicke LXI/2, 1970., p. 376.

⁴¹ M. Jahn, Der Reitersporn, Leipzig 1921., p. 6 sqq., s navedenom literaturom.

⁴² N. Majnarić-Pandžić, o. c., tab. VIII, 6. — J. Todorović, Inventaria archaeologica, Jugoslavija, 6, 1963, Y 52 (2) 1.

⁴³ J. Todorović, Kelti..., tab. XXVIII, 10. — N. Majnarić-Pandžić, o. c., tab. VIII, 5. — C. Truhelka, o. c., tab. III, 17—21. — B. Gavela, Keltski oppidum Židovar, Beograd, 1952, fig. 15, 13.

Zanimljiv prilog je dugo željezno bodilo, najvjerojatnije upotrebljavano primarno kao ražanj, pa predstavlja prema tome prilog oruđa u grob. Tu pojavu ne pratimo samo na Zmajevcu u grobu I i III nego i u više kasnolatenskih zatvorenih nalaza, što je dosada najbolje dokumentirano na području Slovenije.⁴⁴ S obzirom na položaj tog grobnog priloga (nad urnom — vidi bilješku 2) postavlja se pitanje nije li imao ulogu u pogrebnoj ritualnoj gozbi.

Grob II također je grob muškarca čije je ratničko obilježje jasnije naglašeno. Uz prilog dvaju vedara od brončanog lima sa željeznim atašama i provjeslima (tab. III, 7 i 8) koja se, osim variranog uređaja za pričvršćivanje provjesla, posve uklapaju u skupinu vedara o kakvima je bila riječ kod opisa groba I, tu su priloženi tipični ratnički rekviziti: koplje i umbo štita (tab. III, 10; V, 3).

Okrugli umbo od brončanog lima tipičan je kasnolatenski oblik keltskog i germanskog središnjeg okova štita. O toj vrsti obrambenog oružja postoji opsežna literatura, pa su geneza i kronološka pozicija tog oblika uglavnom razjašnjene.⁴⁵ Javlja se u drugoj polovici I st. pr. n. e. i traje još u I st. n. ere, a predstavlja osnovicu za razvoj ranorimskog umba. Naš umbo s jednostavnim polukuglasto ispupčenim srednjim dijelom i širokim obodom, na kojemu su u pravilnim razmacima razmještene rupice za zakovice, izgleda vrlo arhaično i tipološki predstavlja ranu razvoju fazu. Inače, većina dosada poznatih primjeraka umba u nama dostupnoj literaturi ima stožast profil centralnog izbočenja i općenito jače raščlanjenu profilaciju cijelog umba. Za naš umbo našli smo najbližu analogiju u nekropoli Laminci u kojoj smo i inače našli dosta Zmajevcu srodnih elemenata. Nema sumnje da se radi o domaćim proizvodima iz neke od keltskih južnopanonskih radionica u decenijima prelaza stare u novu eru.

Za fragmente brončanog lima iz groba II (tab. III, 11 a-c) teško je odrediti da li su pripadali vedrima ili umbu.

Jedini prilog nakita u grobu II predstavlja željezna narukvica s prebačenim krajevima i elipsoidno raskovanim srednjim dijelom. Krajevi joj završavaju stiliziranim prikazima zmijskih (?) glavica. Tako oblikovane narukvice znamo iz kasnolatenskih grobova u centru moći Skordiska, na području Singidunuma — iz Rospa Čuprije (grob 30 — uz već spomenutu ostrugu i dva izrazito kasnolatenska koplja, dakle opet iz muškog paljevinskog groba) i Karaburme (grob 31 i 50).⁴⁶ Primjerci sa Rospa Čuprije imaju lepezaste, vertikalno narebrene krajeve, ali očito je da se radi samo o varijanti inače istog tipa kasnolatenske narukvice.

⁴⁴ S. Gabrovec, *Kelti v Sloveniji*, p. 125. — S. Gabrovec, *Slovenski etnograf* 8, 1955, p. 9 sqq. — N. Majnarić-Pandžić, o. c., tab. XXXIV, 5; XXXVI, 1, 3; XXXVII, 1. — F. Stare, *Arheološki vestnik* IV/1, 1953, p. 94 sqq.

⁴⁵ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie*... IV, Paris 1927., pp. 679—680. — J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Würzburg 1919., p. 127 sqq. — G. v Merhart, *Wiener Prähistorische Zeitschrift* 27, 1940., p. 86 sqq. — W. Krämer, *Germania*

30, 1952., p. 330 sqq. — J. Filip, o. c., pp. 166—167. — M. Garašanin, *Vesnik Vojnog muzeja* 8—9, 1963, pp. 54—56. — S. Ercegović, o. c., pp. 128—129. — J. Todorović, *Vesnik Vojnog muzeja* 11—12, 1966, p. 361. — J. Todorović, *Kelti*..., pp. 73—75.

⁴⁶ J. Todorović, *Inventaria archaeologica* 6, 1963, Y 52 (2) 1, 2; Y 53, 1. — J. Todorović, *Kelti*..., p. 44, fig. 10; ta je narukvica vrlo oštećena i nije sigurna njena rekonstrukcija, ali ima karakteristične krajeve poput stilizirane vertikalno narebrene zmijske glavice.

U grobu III na Zmajevcu također je bio sahranjen muškarac. I ovaj puta s izrazitijim ratničkim rekvizitima: bojnim noževima, kopljima i umbom štita (tab. IV).

Umbo (tab. IV, 10) pripada istom tipu kao i primjerak iz groba II, izrađen je od željeza i ima još arhaičnije tipološke karakteristike: još širi obod i nisko kalotasto središnje izbočenje. Plastično rebro na prelazu oboda u središnji dio još je nevješnije izvedeno. Zanimljivo je da nismo uspjeli otkriti rupice od zakovica na obodu, kao ni drugi način pričvršćivanja uz sam štit.

Koplja (tab. IV, 6—8) su kvalitetnije izrade i tipološki se uklapaju u ovu kasnolatensku sredinu, premda nemaju, osim primjerka pod br. 8, izričito kasnolatenska obilježja.⁴⁷ Takovi se naime tipovi javljaju i u nekropolama srednjelatenskog karaktera (u Mokronogu, Forminu i Kupinovu).⁴⁸

Masivan bojni nož (tab. IV, 3) s kolutom na kraju trakaste drške predstavlja tip kakav je bio već u upotrebi u razvijenom srednjem latenu, ali tada ponajčešće s kuglastim zadebljanjem na masivnijoj dršci.⁴⁹ Upotreba tog tipa bojnih noževa trajala je dalje kroz cijeli kasni laten, pa sve do samog njegova kraja koji pada u vrijeme formiranja ranocarske provincijalne kulture, kako svjedoči upravo zmajevački grob. Ovi kasnolatenski noževi s kolutom na kraju drške najčešće su bez kuglasnog zadebljanja, a drška im je dulja i plosnatija.⁵⁰

U grobu je bilo priloženo i oruđe: mali, lagano zakrivljeni nožić s djelomično očuvanom oblogom drške od željeznog lima (tab. IV, 4), ražanj poput onoga iz groba I (tab. IV, 1), te vilica s oštećenim uređajem za pričvršćivanje drška (tab. IV, 11).

Uz jednostavnu željeznu narukvicu od spiralno savijene žice s ravno odsječenim krajevima (tab. IV, 5) u grobu je, kao dio nošnje, bio priložen i brončani ukrasni okov s funkcijom kopčanja (tab. IV, 9). Okov je vrlo kvalitetno rađen, a na njegovim dugmetastim ispučenjima ukrašenima s karakterističnim kasnolatenskim trokutasto raspoređenim urezima jasno su još vidljivi tragovi crvenog emajla. Upada u oči srodnost tog okova s karakterističnim kasnolatenskim pojasnim šipkastim kopčama (Stabgürtelhaken).⁵¹ U osnovi se stvarno radi o istoj shemi no s više variranih detalja ukrasa i uređaja za pričvršćivanje remena. Najsrodnije primjerke zmajevačkom okovu nalazimo u Einingenu u donjoj Bavarskoj i na nepoznatom lokalitetu u mađarskom dijelu Panonije.⁵²

⁴⁷ Relativna kronologija kopalja nije još razrađena na zadovoljavajući način, iako ne nedostaju radovi u tom pravcu: — J. Déchelette, o. c., pp. 649 — 656; — J. Filip, o. c., p. 165 sqq.; — J. Todorović, Vesnik Vojnog muzeja 10, 1964, p. 195 sqq.

⁴⁸ Mokronog — Kelti v Sloveniji, p. 40 sqq., tab. 9; Formin — o. c., p. 141 sqq., tab. 7; Kupinovo — N. Majnarić-Pandžić, o. c., tab. XIV.

⁴⁹ Kelti v Sloveniji — S. Gabrovec, Srednjelatensko obdobje..., tab 10, 7; tab. 26, 2. — S. Pahič, tab. 8, 1,2. — J. Todorović, Kelti

..., tab. XIV, 13—14. — N. Majnarić-Pandžić, o. c., tab. XXI, 2.

⁵⁰ J. Meduna, Staré Hradisko II, 1970., T. 16. — J. Břeň, Oppidum celtique Třisov, 1966., T. XXVII, 3. — S. Gabrovec, Kelti v Sloveniji, Srednjelatensko obdobje..., tab. 30.

⁵¹ H. J. Hundt, Germania 19/3, 1935., pp. 243—249. — Th. Voigt, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 44, 1960., pp. 235—250. — W. Krämer, Bayerische Vorgeschichtsblätter 33/1—2, 1968., p. 81 sqq.

⁵² W. Krämer, o. c., p. 82, fig. 1, T. 2—3. — Archaeologiai Értesítő II, 1883., p. 76.

Zmajevački pojasni okov, također izrađen od šipke, završava s prednje strane stiliziranom životinjskom glavicom s naglašenom njuškom (kljunom?) i naznačenim očima. Šipka je u pravilnim razmacima raščlanjena laganim rebrima omeđenima plastičnim trakama. Na mjestu srednjeg rebra izvučeni su s obje strane trokutasti masivni izdanci. Nad svakim rebrom uzdignuto je po jedno gljivasto dugme ukrašeno trokutasto raspoređenim dubljim urezima ispunjenima crvenim emajlom. Koso položen trn na prednjem dijelu s donje strane javlja se na svim šipkastim pojasnim kopčama, bez obzira na variranost njihovih ostalih dijelova i ukrasa. Gljivasta dugmad ukrašena na opisani način vrlo su karakterističan dekorativni elemenat na kasnolatenskim dijelovima nošnje.⁵³ Od ostalih šipkastih kopči zmajevački se primjerak najviše razlikuje po svom jednostavnom i primitivno izvedenom uređaju za fiksiranje remena.

Neki su autori smatrali da je šipkasta pojasna kopča (Stabgürtelhaken) pripadala germanskoj nošnji i da njena rasprostranjenost očituje germanski prodor spram juga i istoka u vrijeme kasnog latena.⁵⁴ Nasuprot tom mišljenju W. Krämer je pokazao da je povezivanje ovog oblika kasnolatenske kopče s germanskom nošnjom posve neopravdano.⁵⁵ Nalaz na Zmajevcu potkrepljuje još jednom Krämerove tvrdnje.

Trebalo bi također spomenuti da su pojasne kopče poput ove zmajevačke izvršile nesumnjivo i određeni utjecaj na oblikovanje pojasnih kopči panonsko-noričke nošnje.^{55a} Time je još jednom potkrijepljena odavno poznata činjenica da su se kasnolatenske keltske oblikovne tradicije utkale u rimskoprovincijalno stvaralaštvo u Panoniji.

Trima sačuvanim grobnim cjelinama priključili smo izbor materijala iz razorenih grobova na Zmajevcu.⁵⁶

Tu je u prvom redu masivni kratki jednosječni mač s proširenim sječivom u donjoj polovici (tab. V, 1). Koliko je nama iz literature poznato, takav oblik nema analogija među keltskim kasnolatenskim materijalom u sjevernoj Jugoslaviji. Najvjerojatnije bi ga trebalo vezati uz domaću sredinu koja je bila pod utjecajem s Balkana, gdje su jednosječni mačevi bili kroz dulji period željeznog doba u upotrebi.

Jednostavna četvrtasta željezna pređica za pojas kasnolatenski je rekvizit nošnje i možemo je na temelju grobnih cjelina iz češke nekropole u Tišicama datirati u vrijeme prve polovice I. st. n. ere. I tamo dolazi vezana uz keltsku nošnju, ali i uz ranorimske tipove fibula.⁵⁷

⁵³ P. Reinecke, o. c., T. 63, 1166—7. — J. Déchelette, o. c., p. 701, fig. 510. — J. Meduna, Stare Hradisko II, 1970., T. 6, 8—9.

⁵⁴ H. J. Hundt, o. c., p. 246. — R. v. Uslar i Th. Voigt, vidi navedenu literaturu kod W. Krämera, o. c., p. 90, bilješka 40.

⁵⁵ W. Krämer, o. c., p. 84 sqq.

^{55a} S. Petru, *Kelti v Sloveniji*, p. 283 sqq., tab. 1. — K. Motykova—Šneidrova, *Pam. arch. LV/2, 1964.*, p. 350 sqq.

⁵⁶ Držimo se i ovdje podataka iz Brunšmidova inventara, premda smo ustanovili da je S. Ercegović predmete na tabli V, 1, 2, 4 pripisala grobu III. — Za ostali materijal sa Zmajevca i drugih keltskih latenskodobnih lokaliteta u Sotinu i najbližoj okolici vidi N. Majnarić-Pandžić, o. c., pp. 42—44, tab. XXII — XXVIII.

⁵⁷ J. Motykova—Šneidrova, *Pam. arch. LIV/2, 1963.*, p. 425, fig. 7, 5.

Fragmenti slikane posude (tab. V, 4a, b) uklapaju se opet potpuno u okvire kasnolatenske materijalne kulture. Pripadali su većoj crveno pečenoj posudi finije fature, rađenoj na kolu i oslikanoj bijelom bojom u zonalnom rasporedu. Predstavljaju dakle klasičan primjer kasnolatenskog slikanog posuđa kakovo je dobro definirano u literaturi.⁵⁸ Ta izričito kasnolatenska kategorija posuđa ostala je osobito u južnopanonskim krajevima dugo u upotrebi, što nam još jednom potvrđuju i nalazi sa Zmajevca. Todorović je donio popis južnopanonskih lokaliteta sa slikanom keramikom, pa tom popisu dodajemo još nalaze kasnolatenske slikane keramike sa Gradine u Oroliku kod Vinkovaca i s Lijeve Bare u Vukovaru.⁵⁹ U našim se krajevima slikana keramika javlja podjednako u naseljima kao i u kasnolatenskim paljevinskim grobovima.

Narukvicu (tab. V, 5) iz Sotina donijeli smo kao analogiju narukvici iz groba II, a brončanu oplatu kopče tipa Laminci (tab. V, 6) kao drugi primjerak tog tipa pojasne kopče sa sotinskog područja.

Na kraju spominjemo još jedini nalaz mača sa zmajevačke nekropole. Taj tilopoški također pripada kasnom latenu, a reproducirali smo ga na drugom mjestu.^{59a}

Pregled inventara zmajevačkih grobova opredijelio ih je kao keltske, ali je ujedno pokazao da su na nošnji u grob priloženoj zamjetljivi i izvjesni ilirsko-panonski utjecaji. Dok grobove II i III možemo s obzirom na tipološke karakteristike grobnih priloga datirati još u okviru pravog kasnog latena, tj. u vrijeme zadnjih decenija I st. pr. n. e i prvih decenija naše ere,⁶⁰ grob I svakako je, zbog priloženog simpula italske proizvodnje, najmlađi. Ne možemo ga datirati ranije od Klaudijeva doba. Inače sav ostali inventar groba I odgovara oblikovno vremenu grobova II i III.

Ponešto je neobična činjenica da su sva tri zmajevačka groba izričito muška, a i ostali inventar iz razorenih grobova upućuje na istu interpretaciju. No kako u našim krajevima istraživanja u tom pravcu nisu još dovoljno napredovala, ne možemo iz te činjenice nešto određenije zaključiti.⁶¹

⁵⁸ Sumarno navodimo osnovnu literaturu za kasnolatensku slikanu keramiku: G. Behrens, *Carinthia* I 143, 1953., p. 191 sqq.; — G. Behrens, *Festschrift R. Egger I*, 1952., p. 53 sqq.; — F. Maier, *Germania* 39, 1961., p. 360 sqq.; *Germania* 41, 1963., pp. 259–268; — E. Bonis, *Die spätkeltsche Siedlung Gellerthey-Taban...*, Budapest 1969., p. 167 sqq. s iscrpnom literaturom za srednjo-dunavske lokalitete.

⁵⁹ J. Todorović, *Kelti...*, pp. 43–44. — *Arheološki pregled* 11, 1969, p. 79 sqq. — Materijal iz Lijeve Bare kod Vukovara čuva se neobjavljen u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

^{59a} N. Majnarić-Pandžić, o.c., tab. XXXV, 1.

⁶⁰ J. Werner, *Jahrbuch RGZM* 2, 1955., p. 170 sqq. — W. Krämer, *Germania* 40, 1962.,

p. 293 sqq. — C. A. Moberg, *Acta arch.* XXI (København), 1950., p. 83 sqq. — *Acta arch.* XXII, 1952., p. 1 sqq. — R. Hachmann, 41. Bericht RGK, 1960., p. 3 sqq. — W. Kimmig, *Badische Fundberichte* 20, 1956., p. 139 sqq.

⁶¹ Tako je npr. u češkoj nekropoli Lužec nad Vltavom (O. Kytlicova, *Pam. arch.* LXI/2, 1970., p. 291 sqq.) u grobovima iz vremena pred kraj ranog Carstva ustanovljeno da se brončano posuđe kao grobni prilog javlja samo u muškim paljevinskim grobovima, dok su ženski i dječji grobovi redovito opremljeni vrlo siromašnim inventarom. — U našim krajevima istraživanja u tom smislu onemogućava mali broj zatvorenih kasnolatenskih grobnih cjelina. Vjerojatno će situacija biti nešto povoljnija nakon objave nekropole sa Karaburme,

Zmajevački grobovi dokazuju da je domorodačko stanovništvo pokapalo svoje pokojnike opremljene tradicionalnim rekvizitima nošnje i bojne opreme i u vrijeme nakon formiranja rimske provincije Panonije. U neposrednoj blizini nekropole na Zmajevcu nalazila se vojna utvrda u Cornacumu, u arealu današnjeg Sotina, gdje su se od prehistorijskih vremena dalje koristili povoljnim prijelazom preko Dunava. S obzirom na stratešku važnost tog položaja na dunavskom limesu nije presmiono pretpostaviti da je tu već oko polovice I st. n. ere bila stacionirana bar manja rimska posada.⁶² Za sada ostaje otvoreno pitanje ubikacije naselja kojemu je pripadala zmajevačka nekropola i problem odnosa tog naselja, koje je gotovo posve sigurno pripadalo u izvorima spominjanim keltsko-ilirskim Kornakatima,⁶³ prema rimskoj utvrdi u Cornacumu. Prilozi brončanog posuđa u grobu I na Zmajevcu jasno pokazuju veze keltsko-ilirskog domorodačkog stanovništva i romaniziranih žitelja Panonije, a ujedno svjedoče o prisutnosti trgovaca koji su trgujući obrtnim rimskim proizvodima pratili vojsku u novopriključenu provinciju.

Danas je još nemoguće razgraničiti u Srijemu Kornakate od Skordiska, pa kroz povijest Skordiska, a ta se u glavnim crtama poklapa s političkim prilikama ostalih plemena, pokušavamo sagledati situaciju Kornakata u to vrijeme. Poznata je činjenica da su Skordisci, naseljeni oko ušća Save u Dunav, te uzvodno Dunavom do Acumincuma i u zaleđu tog prostora duboko u Srijem, uživajući u rano carsko doba i određenu autonomiju, inkorporirani u civitas (peregrina) Scordisorum. Da je rimska organizacija dopuštala održavanje domorodačkih tradicija, i da je čak plemenske principe uvela u upravu⁶⁵ (u početku uz vojne prefekte, a kasnije i samostalno), svjedoče pouzdani zatvoreni nalazi: grob keltskog ratnika iz Gardoša u Zemunu, rimska od opeka zidana grobnica ratnika sahranjenog s keltskim kasnolatenskim mačem,⁶⁶ te napokon opisani zmajevački grobovi. Osobito je rječit dokaz

⁶² Već u prvoj polovici I. st. n. ere Kornakati su služili u augsilijarnim četama; vidi J. Brunšmid, *Vjesnik HAD*, n. s. II, 1896/7, p. 1 sqq. (Kornakat Dasentus, sin Dasmenov, ima doduše kao i njegov otac ilirsko ime, ali je ime njegove kćeri — Turuna — keltsko.) — J. Klemenc, *Arheološki radovi i rasprave JAZU III*, 1963, p. 63, smatra da je u toku I st. n. ere u Cornacumu bila sigurno stacionirana rimska vojna posada. — Novija topografska istraživanja potvrdila su pretpostavke iz starije literature da rimski logor treba ubicirati usred sela Sotina. Vidi M. Bulat, *Osječki zbornik XII*, 1969, p. 44. — D. Pinterović, *ibid.* p. 61.

⁶³ A. Holder, *Alt-keltischer Sprachsatz*, Leipzig 1896—1904., Bd. I, p. 1129. — A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959., p. 76. — R. Katičić, *Narodi i jezici antičke Slavonije*, Simpozij . . ., Vinkovci 1966., p. 145 sqq. — Z. Vinski, *Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas I*, Prag 1966., p. 243. — J. Klemenc, 1. c.

⁶⁴ A. Mócsy, *Historia* 6, Wiesbaden 1957., pp. 488—498.

⁶⁵ A. Mócsy, o. c. — F. Papazoglu, *Srednjo-balkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo, 1969, p. 265. — U tom se smislu najodređenije izrazila M. Mirković, *Zbornik Filozofskog fakulteta V/1*, Beograd, 1960, pp. 343—4. Ona smatra da su se Skordisci održali u svom starom naselju na Zvezdari (?), u neposrednoj blizini rimskog Singidunuma, čuvajući svoje tradicije i ne podliježući totalnoj romanizaciji sve do kraja II st. Za tu pretpostavku navodi kao argument pomanjkanje keltskih imena u onomastičkom repertoaru natpisa iz rimskog Singidunuma u I i II st. rimske vladavine. Tek nakon Karakaline reforme javljaju se keltska imena češće i na rimskim natpisima u Singidunumu. — J. Todorović, *Arch. Jugoslavica VII*, 1966, p. 38. — F. Papazoglu, o. c., p. 265. — Na dugo održavanje keltskih i drugih autohtonih tradicija u Noriku ukazao je R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, pp. 790—1.

u tom smislu i nedavno u Novom Slankamenu nađeni grobni spomenik Tita Flavija Prokula, princepsa i prefekta Skordiska.⁶⁷ Taj nam spomenik, datiran u vrijeme prijelaza iz I u II st. n. e., nedvojbeno svjedoči da su Skordisci zadržali svoje etničko ime i samoupravu u političkim i administrativnim okvirima rimske provincije Panonije.

POPIS I SADRŽAJ TABLI

Tabla I

Sotin — Zmajevac, grob I, 1—9

Tabla II

Sotin — Zmajevac, grob I, 1 a—c

Tabla III

Sotin — Zmajevac, grob I, 1—6; grob II, 7—11

Tabla IV

Sotin — Zmajevac, grob III, 1—12

Tabla V

Sotin — Zmajevac, grob II, 3; iz razorenih grobova: 1—2, 4—6

ZUSAMMENFASSUNG

SPÄTLATÈNEZEITLICHE KELTISCHE GRÄBER AUS SOTIN

In der vorgeschichtlichen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb wird das Material aus den im Jahre 1903, im Weingarten des Bauern L. Crnjanović in Zmajevac, entdeckten Gräbern aufbewahrt. (Zmajevac liegt 2 km östlich von Sotin entfernt, in Westsyrmien). Der Bauer hat die Funde vorsichtig, auf die Grabeinheiten achtend, ausgegraben und ausführlich beschriftet nach Zagreb an das Archäologische Museum gesandt. Der damalige Museumsleiter J. Brunšmid konnte auf Grund dieser Angaben 3 Grabeinheiten rekonstruieren (Anm. 1, 2), und hat das gesamte Material unter den Nummern 4166—4201 inventiert. Neben den Funden aus Grabeinheiten kamen auch einige Materialien aus zerstörten Gräbern von derselben Fundstelle.

Nach den erhaltenen Angaben handelt es sich dabei um Brandgräber. Das Grab I hatte Asche und Beigaben im Bronzeimer, von den beiden anderen Gräbern aber gibt es keine Angaben über die Form oder die eventuelle Verwendung

⁶⁶ S. Ercegović, o. c. — J. Todorović, *Kelti* ..., p. 25, tab. XLVI, 5—7.

⁶⁷ A. Mócsy, o. c. — F. Papazoglu, 1. c. — J. Todorović, *Kelti* ..., tab. LI, 1.

der Urne. Die Gräber I und II wurden auf einer Tiefe von cca 1 m gefunden. Die einzelnen Funde aus diesen Gräbern wurden in der Fachliteratur schon genannt (Anm. 3), wurden aber bisher noch nicht veröffentlicht.

Unter den Beigaben zu Grab I fällt besonders das Bronzegeschirr in die Augen, das nach seiner Zusammensetzung eine Trinkgarnitur sein muss. Der Eimer und die Kasserolle sind aus Bronzeblech primitiv ausgearbeitet und zeigen, dass es sich um einheimische Erzeugnisse handelt, obwohl der Erzeuger sich sicherlich an römische Prototypen gehalten hat (Anm. 19). Das dritte Bronzegeschirr in Grab I, das Brunšmid als »Bronzegefäss zum Schöpfen mit gebrochenem Henkel« inventiert hat, gelangte leider bei der Übersiedlung des Museums in die antike Sammlung, wo es erst kürzlich von Dr. K. Vinski entdeckt und als Inventarteil dieses Grabes erkannt wurde. Während wir beim Eimer und der Kasserolle eine lokale Erzeugung vorausgesetzt haben, ist dieses Simpulium (T. II, Bild 1) unzweifelhaft ein Import aus norditalischen Werkstätten, der ins Gebiet um Sotin am wahrscheinlichsten über Aquileia, Emona und Siscia gelangte (Anm. 20—22). Solche gegossene Simpula wurden frühestens zu Claudius' Zeiten hergestellt (Anm. 23—25), und wenn wir annehmen, dass dieses Simpulium tatsächlich ein Inventarstück des Grabes I ist, so erhalten wir auch die Beisetzungszeit dieses Grabes. Der abgebrochene Henkel neben dem Simpulium entspricht nicht typologisch dem Rezipienten, und so versuchten wir eine Rekonstruktion gar nicht.

Die Verwendung des dem Grab I beigegebenen Geschirr zeigt dass die Bewohner von Zmajevac keine klare Vorstellung von der kultischen Sitten, die sie hier nachahmten. Den Eimer nutzten sie als Urne und die Kasserolle als ihr Deckel.

Neben den Bronzegefässen sind dem Grab sonst typische spätlatènezeitlichen Schmuckstücke beigegeben (T. I, 1, 2, 4, 5, 8; Anm. 30, 31). Die beiden sehr beschädigten Fibeln sind ebenfalls spätlatènezeitlichen Schemas (T. I, 3; III, 4; Anm. 32, 33). Die Gürtelschnalle des Typus Laminci (T. I, 9) findet die nächsten Analogien in der nordbosnischen Nekropole Laminci, die auch sonst viel Material lieferte, das dem von Zmajevac verwandt ist (Anm. 34, 35). Die Schnallen von Laminci Typus wurden noch in der skordiskischen Nekropole Karaburma entdeckt (Anm. 36), wo im Grabe 110 durch spätlatènezeitliche bemalte Keramik und durch ein importiertes römisches Bronzeblechsimpulium gut datiert sind.

Während aller Schmuck aus Grab I klar in den keltischen spätlatènezeitlichen Stil gefügt ist, gehört die Schnalle des Laminci Typus nicht in diesen Stilrahmen. Im Hinblick auf ihre technische Ausarbeitung und Ziermotive könnten sie eher mit autochthonen ethnischen Elementen Nordbosniens und Südpannoniens verbunden werden (Anm. 38—40).

Im Grabe befanden sich auch Beigaben, die nicht zu Waffen im engeren Sinne gezählt werden können, die das Grab aber als Männergrab definieren (T. III, 2, 5, 6). Das Grabinventar wird weiter durch ein Werkzeug — einen langen, sekundär gebogenen Spiess, komplettiert (40a—43).

Das Grab II ist ebenfalls ein Männergrab, dessen kriegerische Kennzeichnung sehr betont ist. Neben zwei Bronzeeimern mit eisernen Attaschen und Henkeln (T. III, 7, 8), die dem Eimer aus Grab I eng verwandt sind, befinden sich hier

noch ein Schildbuckel und ein Speer (T. III, 10; Anm. 45, 45a). Die einzige Schmuckbeigabe ist ein eisernes Armband mit überschlagenen Enden und dem ellipsoidförmig gahämerten Mittelteil. Wiederum sind Analogien im Machtzentrum der Skordisken zu finden — im Singidunums Gebiet, aus Rospi Ćuprija und Karaburma (Anm. 46).

Im Grab III wurde ebenfalls ein Krieger begraben mit seinem Schild, den Speeren und Kriegsmessern (T. IV) und Werkzeugbeigaben (T. IV, 1, 4, 11). Von den Schmucksachen hebt sich als Teil der Tracht ein Bronzegürtelhaken hervor. Verziert auf charakteristische spätlatènezeitliche Art ist er dem Stabgürtelhaken sehr nahe verwandt (Anm. 51—52). Es handelt sich um dasselbe Schema mit einzelnen Abweichungen. Der Fund aus Zmajevac bekräftigt die Behauptung W. Krämers, dass dieser Gürtelhakentypus nicht zur germanischen Tracht gehörte (Anm. 53—55). Unzweifelhaft ist es, dass dieser Gürtelhakentypus einen gewissen Einfluss auf die Formung der Gürtelschnallen der norisch-pannonischen Tracht ausgeübt hatte.

Die Funde aus den zerstörten Brandgräbern in Zmajevac (T. V) stellen ebenfalls ausgesprochen spätlatènezeitliche Formen dar (Anm. 56—59a).

Die Übersicht des Inventars der Gräber von Zmajevac ordnet sie als keltisch an, aber aus den Gräbern beigefügten Trachten wird ein illyrisch-panonischer Einfluss ersichtlich.

Während wir die Gräber II und III mit Rücksicht auf die typologischen Eigenschaften der Grabbeigaben in die letzten Dezenien der alten Zeitrechnung und die ersten unserer Zeitrechnung einordnen und datieren können (Anm. 60), müsste das Grab I, wegen des Simpulums der italischen Produktion, das jüngste sein — und in die Zeit Claudius' datiert werden. Sonst entspricht das gesamte restliche Inventar des Grabes formmässig der Zeit der Gräber II und III.

In der Nähe der Nekropole in Zmajevac, auf dem Gebiet des heutigen Sotin, befand sich die römische militärische Station Cornacum. Mit Rücksicht auf die strategische Bedeutung dieses Ortes, an dem seit vorgeschichtlichen Zeiten der günstige Übergang über die Donau genützt wurde, ist es nicht zu gewagt vorauszusetzen, dass hier schon um Mitte des I. Jh unserer Zeitrechnung eine römische Truppe stationiert war (Anm. 62). Vorläufig bleibt die Frage der Ubikation der Siedlung, zu der die Nekropole von Zmajevac gehörte, offen, wie auch das Problem der Beziehung dieser Siedlung, die sicherlich zu den keltisch-illyrischen Cornacaten (Anm. 63) gehörte, zu der römischen Festung Cornacum.

Die Beigaben von Bronzegefäßen im Grab I zeigen klar die Beziehungen der Einheimischen zu den romanisierten Bewohnern Pannoniens. Der Fall der Grabes I, das auf die Erhaltung der traditionellen Tracht und der Kriegsausrüstung der Einheimischen zur Zeit der schon bestehenden Provinz Pannonien verweist, ist nicht alleinstehend. Hierher gehören auch die Gräber von Gardoš bei Zemun und Erdevik bei Sremska Mitrovica (Anm. 66). Weiter fügt sich hierher auch die Aufschrift aus Novi Slankamen (Anm. 64—66) die beweist, dass die einheimische Bewohnerschaft, in diesem Fall die Skordisken, ihren ethnischen Namen beibehalten haben, und dass sie auch in der römischen Verwaltung der Provinz teilnahmen.

VERZEICHNIS UND INHALT DER TAFELN

Tafel I

Sotin — Zmajevac, Grab I, 1—9

Tafel II

Sotin — Zmajevac, Grab I, 1 a—c

Tafel III

Sotin — Zmajevac, Grab I, 1—6, Grab II, 7—11

Tafel IV

Sotin — Zmajevac, Grab III, 1—12

Tafel V

Sotin — Zmajevac, Grab II, 3; aus zerstörten Gräbern: 1—2, 4—6

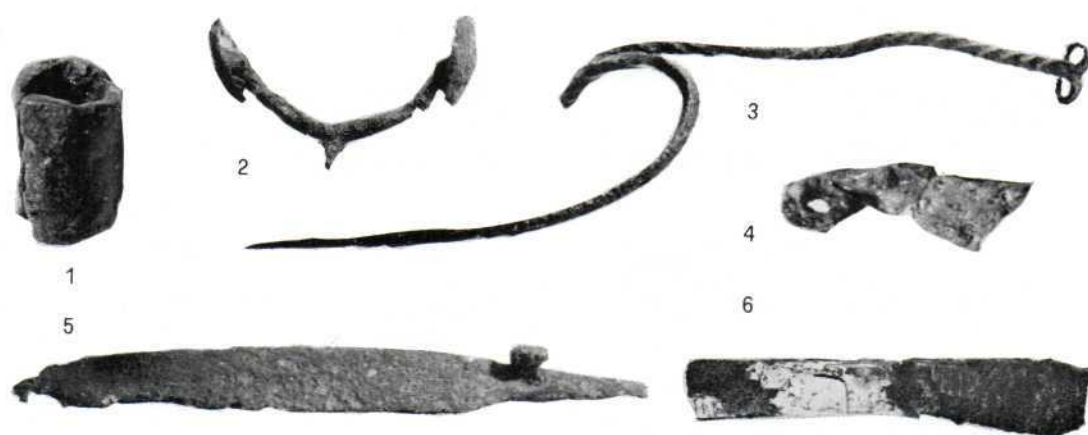

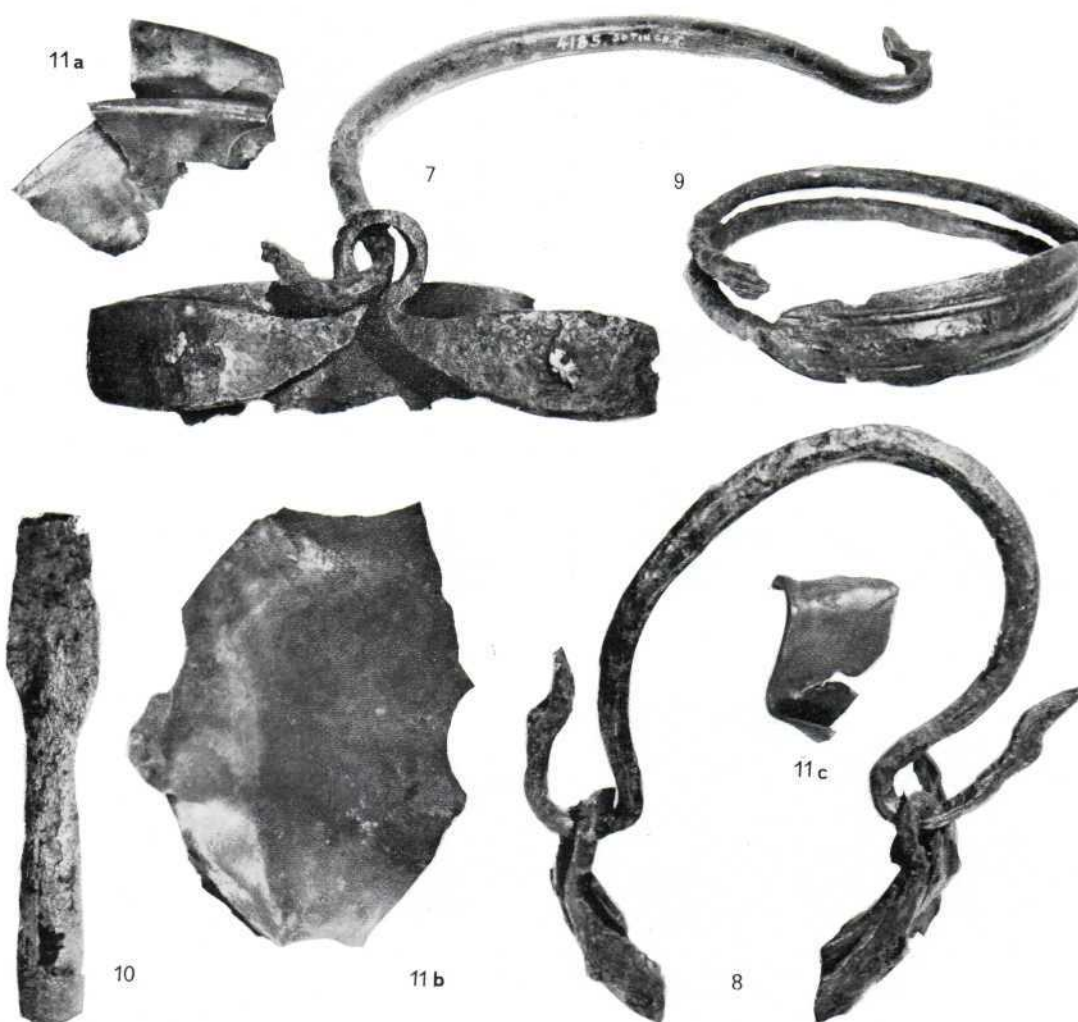
1 a

1 b

1 c

Grob I

Grob II

